

valóság

Hungarian translation of "Port of Trade in Early Socialism" J.

A TARTALOMBÓL

Lázár Vilmos:
Emlékeim József Attiláról

* Polányi Károly:
Kereskedelmi kapuk
a korai társadalmakban

Új Makarenko-dokumentumok

Szántó Imre-Marosi Diána:
Önálló diszciplína-e
az intenzív terápia?

Hernádi Miklós:
Tanulmány az unalomról

Bauer Tamás-Laki Mihály:
Vállalatvezetés, profilváltozás

Dobos Ilona:
Egy szociális otthon lakói

Bánszky Pál:
Élő naív művészet

Papp Péter:
Termelés és ismeretterjesztés

Almási Miklós:
Beszélgetés David Riesmannel

Könyvekről

Külföldi folyóiratokból

72

10

Kereskedelmi kapuk a korai társadalmakban

Az Új Magyar Lexikon 1972-ben megjelent bővített kiadásában csak annyi áll Polányi Károlyról, hogy 1886-ban született s 1964-ben halt meg, hogy haladó polgári filozófus s gazdaságtörténész, a Gullett-kör egyik alapítója, aki 1919 után emigrációban élt. Ennek többet érdemelt volna. Nemcsak a század eleji magyar haladó mozgalomokban játszott szerepe, hanem tudományos munkássága alapján is. Több tucat, sok vonatkozásban úttörőnek számító tudományos munkája jelent meg gazdaságtörténeti, történeti-filozófiai kérdésekről. Az amerikai földrajzban inkább aláhíttott ki. Munkássága, sok vonatkozásban a marxizmushoz közel álló vagy a marxizmus néhány lényeges tanításával megegyező állásfoglalásait jelölő hatással voltak amerikai közgazdászokra, történészekre, szociológusokra. Egyeseket közülük é hozott közel világvizetünkhez s a haladó mozgalmakhoz. Joggal írt róla Dahomey és a szárazföldi kereskedelem címmel, a közelcsillban hozánkban is megjelent könyvének előszavában Baguir József: „Életrajzát, nemzetközi tekintélyét és az általa feltárt társadalmi-tudományi problémák fontosságát mérlegelve azt kell mondanunk, hogy munkásságának súlyos és jelentősége felül olyan nagy magyar származású tudósainkénál (mint például Neumann János) vagy természettudósokénál (mint például Seitzend Leó, Kármán Pódor, Wiegner Jenő, Gábor Dénes, Széni Györgyi Albert és mások), akik feltűnően értékes kutatási és gondolkodási eredményekkel járultak hozzá a nemzetközi tudomány fejlődéséhez.” Az alábbi tanulmány a *The Journal of Economic History*, Volume XXIII, March 1963. 30–45. száma alapján, *Csongor Anna* fordításában közöljük.

1. Ez a tanulmány annak a gazdasági intézménynek a világméretű meglétét szándékosan bizonyítani, amelyet kereskedelmi kapunak (port of trade) nevezünk el.¹

A modern idők előtti tengeri kereskedelem tipikus szerve, úgy tűnik, olyan intézmény, amely a korai állam feltételei mellett is képes volt a kereskedelem biztonsági követelményeit számításba venni. Az árképző piacok általános jelentőségét későbbi jelenségnek kell tartanunk. Ezt olyan eladók és vevők versengő csoportjai jellemzik, akiknek tövékenységét a piaci ár irányította. A kereskedelmi kapu esetében az adminisztráció fölébe kerekedett a verseny „gazdasági” folyamatának. A primitív törzsek közötti üzletkötésnek — legyen az akár utazó kereskedelem, ajándékkereskedelem, ünnepi találkozó a parton vagy más törzsfőnöki üzlet — szembe kell néznie az ellenőrizetlen területeken keresztül való szállítás biztonsági aspektusával. A sivatagban, a hegyekben és a nyílt tengeren a rablás és a kalózkodás a megélhetés elfogadott formái; a szárazföldön emberrablás fenyegeti az idegent; a partok a tenger és a szárazföld felől egyaránt fenyegetve vannak. A kereskedelmi kapu senleges intézmény volt; a csendes kereskedelem, a prehisztórikus mediterrán, alacsony falú, tenger felé nyitott *emporium* és a senlegesített parti város leszármazottja. Az archaikus szindróma olyan kereskedelem, amelyet kötött ársakkal és más adminisztratív eszközökkel folytattak. A bennszülött lakosság adta a könyvelés és a közvetítés szolgálatát, míg a versenyt mint a tranzakció módját elkerülték. Ahol volt verseny, ott vagy nem került előtérbe vagy csupán periferikus volt.

Az ószak-ázsiai parton az i. e. második évezredtől kezdve voltak kereskedelmi kapuk, Kisázsia és a Fekete-tenger néhány görög városállamában az első évezredben; a felső-guineai parton Whydah és — később — Dahomey, az alsó-guineai parton Angola néger királyságaiban; a Mexikói-öböl azték — maya területén, az Indiai-óceán malabári partján,² Madrásban, Calcuttában, Rangoonban, Burmában, Colombóban, Batáviában és Kínában is.

A kereskedelmi kapu ilyenformán a tengerentúli kereskedelem univerzális intézménye, mely megelőzi a nemzetközi piacok kialakulását. Általában tenger- vagy folyóparton helyezkedett el, ahol a széles lagúnák és keskeny öblök megkönnyítették a szárazföldi szállítását. Hasonló intézmény található a szárazföld belsejében is, két ökológiai terület határán, mint pl. síkság és hegyesség találkozásánál, de különösen a

sivatag — a tenger alteregója — szélén. Palmyra, Petra, Karakorum, Ispahan és Kandahar karavánvárosai a kvázi kereskedelmi kapuk kategóriájába sorolhatók.

A kereskedelmi kapu credelének és fejlődésének pusztá körvonalazása is számos formára utal, melyek éppoly változatos hatókörűek, mint a piaci intézmények, amelyek történeti visszatérítésben a kereskedelmi kapu funkcionális alternatíváiként foghatók fel. A piacok valóban különböznek egymástól, amint hogy az afrikai hozópiac is különbözik a New York-i értéktőzsdétől, a tőke, teheráru és biztosítás nemzetközi piaca a múlt századi Amerika rabszolgapiacától, mégis mindegyikük autentikus piac. Mindkét esetben — a piac típusú intézmény és kereskedelmi kapu esetében — a történelem és az antropológia zavarba ejtő bonyodalmakat tár elénk.

Az antikvitás folyóparti kereskedő települései között meg kell említenünk a babiloni *kar* is. Vajon versenyen alapuló piac volt-e, vagy adminisztrált kereskedelmi kapu? A két rendszer (a valódi adminisztráció, illetve az árképző piac rendszere) kölcsönösen összeférhetetlen, bár egyes elemek keveredhetnek. A babiloni *kar* milyenségére adott választól az antikvitás civilizációjának kormeghatározásával kapcsolatos, fontos vitakérdések eldöntése függhet.

Gazdasági téren az adminisztratív intézkedésekhez való folyamodás sokak számára valósággal a racionalitás feladásának tűnik, mivel, ahogy Max Weber tanítja, a piaci viselkedést a racionalitás paradigmájának kell tekintenünk. A nagy asszirológus, Paul Koschaker legutolsó tanulmányában³ ezt illetően igen rezignáltnak mutatkozott. Számára a virágzó piacgazdaság szerződéses vagy tranzakciós szövetség volt.

Ezt a szövetet racionális cselekedetek szőtték egybe, és ezért logikai úton fel lehet fejteni. Määrészt az adminisztratív intézkedések nem szavatolhatták a csere egyenlőségét, mivel ezek a hatalom és nem szabad megegyezés eredményei voltak. Paul Koschaker, aki képzettsége szerint romanista volt, szinte egyenaga alapozta meg Babilon tranzakciós törvényeiről alkotott tudásunkat. Larsa államilag adminisztrált gazdaságáról szóló, 1942-ben publikált tanulmánya főként a palota halból származó jövedelmével foglalkozott. Vonakodva ugyan, de beismerte, hogy nem képes logikus magyarázatot adni azokra a szövegekre, amelyekben a tamkarum által végzett tranzakció volt köznapi nyelven lefektetve. Koschaker jogosan arra következtetett, hogy az úgynevezett tamkarum (hagyományosan magánkereskedőnek interpretált, lényegében kormány által kinevezett) kereskedelmi tisztviselő, állami bankár volt.

Ugy tűnt, a szituációban nincs racionalitás. Legalább részben adminisztratív döntések eredménye volt, nem szabad csereé, amelyen a piacerendszernek alapulnia kell. Larsa halálai — Sippar gyapjúáruhoz hasonlóan — valószínűleg államilag voltak fixálva,⁴ ahogy ezt Koschaker maga írta. Mégis azt állapította meg, hogy „az ősi babiloniai periódusban a piaci csere kifejlett formáját kell feltételeznünk, amelyben jegyezték az árfluktuációt”.⁵ Ezt szerinte az a sokféle terminus bizonyítja, amelyeket az árak leírására használtak (például: *ana itisu* sorozat 2 III 10 f). Koschaker egészen közel volt a paradoxon megoldásához. A számtalan jelző, amelyet az árakhoz ragasztottak az *ana itisu*-ban ugyan érthetően zavarta meg őt, de nem meggyőző bizonyítéka egy „kifejlett pénzcsererendszer” létezésének, mivel könnyen lehetett egy zömében adminisztrált gazdaság része, olyané, mint például a korai New Deal vagy a mai szovjet gazdaság.

2. E tanulmányban az antikvitással kezdem, és úgy haladok a modern kor felé. A következő kereskedelmi kapukat vagy azok előzményeit említem: észak-észir tengerparti városok; a görög *emporium*, két különböző jelentésben, amelyek közül az egyik, Lehmann-Hartleben felfedezése, a prehistorikus *emporium* kevés skandináv előfordulásakor *wik* néven szerepel,⁶ a másik pedig a klasszikus görög parti város kereskedelmi kikötője, amely mint a prehistorikus idők maradványa a görög tengeri kikötők jellemző formációja volt.⁷ Modernebb időkbeli valók Mexikó azték—maya lagúna városai,⁸ Nyugat-Afrika guineai partjának⁹,¹⁰ és India malabéri partjának¹¹ települései, mindegyik az európai hódítás előtt. Ehhez a listához járul még a babiloni *kar*,¹² amelynek kereskedelmi kapu jellege — mint említettem — ellentmondásos.

Al-Mina és Ugarit¹³ az észak-szíriai parton valószínűleg a Mediterránium egyik legkorábbi kereskedelmi kapuja volt. Al-Mina Ugarittól körülbelül negyven mérföldre északra helyezkedett el, mocsaras területen, nem messze Alalakh (Atchana)¹⁴ kis szárazföldi királyságtól. Maga Al-Mina az Orontes torkolatában feküdt, és önálló kis fejedelemségnek tűnik. Mindkét parti város a heljebb fekvő birodalmak importforrásoként szolgált. A babiloniak keleten, a hettiták északon minden erejükkel azon lehettek, hogy Al-Minát semlegesnek tartsák meg. Egyiptom délen hasonlóképpen érzett Ugarit irányában is.¹⁵ Barátságos kapcsolatot tartottak hát fenn azokkal a kis királyságokkal, amelyek semlegességétől a kikötővárosba való békés eljutás lehetősége függött. Cl. Schaeffer francia expedíciójának ásatása Ugaritban¹⁶ és Sir Leonhard Woolley angol csoportjának ásatása Al-Minában¹⁷ raktárok maradványait hozta felszínre közel a parthoz. A történelem ezeknek a kereskedelmi kapuknak erősen független létére utal. Majd egy évezreddel később Sidon¹⁸ és Timsz¹⁹ vették át Al-Mina és Ugarit szerepét mint kereskedelmi kapuk.

Lehmann-Hartleben a Hérodotosz által leírt „csendes kereskedelemben” a prehistorikus *emporiumok* eredetét látta, amelyek archeológiai maradványait ő fedezte fel a mediterrán partokon. A karthágóiak Hérodotosz szerint²⁰ néma adásvételt folytattak az afrikai partok bennszülöttjeivel, amikor aranyért cserélték be áruikat. Az óvatosság mindkét felet arra kényszerítette, hogy felváltva keressenek fel egy helyet a part közelében, ahol bizonyos mennyiségű aranyat, illetve árut hagytak. Ezt addig ismételték, amíg a másik fél meg nem elégedett a felajánlott mennyiséggel. Ekkor mindkét fél magához vette szerzeményét, úgy, hogy soha nem látták egymást szemtől szembe. Lehmann-Hartleben félig zárt, a tenger felé nyitott építményeket talált, amelyek egy oltár maradványait mutatták, és csak egy alacsony kőfallal voltak elválasztva a háttértől. Az alacsony fal maga nem szolgált védelmiül támadás ellen, csupán megjelölte a területet, amelyre az oltár védelme és az *emporium* „békéje” kiterjedt.

Ebben a jelentésben, amelyet Lehmann-Hartleben vezetett be, az *emporium* szó kereskedők találkozóhelyét jelenti, amely a városkapukon kívül vagy akár lakatlan partvidéken helyezkedett el.

A prehistorikus *emporium* létezése az oka annak, hogy a klasszikus Görögországban egy másik jelentés tapadt a szóhoz, valamely tengerparti városnak az a része, amelyet a külkereskedelem számára építettek, illetve használtak. Ez el volt különítve a város többi részétől, kikötő volt benne, rakpart, raktárak, szállás a tengerészeknek, adminisztratív épületek. A klasszikus *emporium*nak rendszerint élelmiszerpiaca is volt.²¹

Újabbán Észak-Európában is találtak Lehmann-Hartleben *emporium*saihoz igen hasonló, félköríves, alacsony falú építményeket, amelyek nyitottak voltak a folyó, tó vagy a tenger felé. Ezeket *wik*nek nevezték el.²² Közülük hármat jegyeztek fel: Durstede²³ a Rajna deltájában, Haithabu²⁴ a Schley folyón Kelet-Schleswigben és Birka²⁵ a Mälár-tónál, Stockholm mellett.

Bár ezek közül az északi *emporiumok* közül később egyik sem fejlődött várossá, néhány német gazdaságtörténész az 1930-as években azt tartotta, hogy a gyakori „wik” vagy „wich” végződés a német és az angol városnevekben viking eredetre utal. Ez az elképzelés később azonban több okból is hibásnak bizonyult.²⁶ Először is, a német történészek nagyjából elfogadják Pirenne nézetét, mely szerint azok a hosszú távú kereskedők, akik a cité-k és bourg-ok körül, Északnyugat-Franciaországban telepedtek le, indították meg a városok újjáledésének folyamatát, amely aztán tovább terjedt kelet felé, Németországba, így tehát semmi esetre sem juthatott oda észak felől.²⁷ Másodsor, a „wik” végződés teljesen nyilvánvalóan a „vicus”-ból származik, amely közhasznú latin szó a fal nélküli urbánus települések megjelölésére.²⁸ Harmadszor, amennyiben a „wik” végződés mégis északi eredetűnek bizonyulna, akkor is öblöt vagy hajlatot jelöl, amelyet a skandináv nyelv „wick”-nek nevezett.²⁹ Azt a tényt, hogy néhány félkör alakú, fallal körülvett területet találtak tenger- vagy folyópartokon Észak-Európában, csupán annak bizonyítékaul tekinthetjük, hogy Lehmann-Hartleben *emporiuma*, amely gyakori jelenség a mediterrán térségben, mégsem egyedülálló.³⁰

Pirene portus teorémáját is meg kell említenünk ebben a kontextusban a „port” szó jelenlegi, „kikötő” jelentése miatt. Köztudott, hogy ő az európai városok XI–XII. században lejátszódott újjáledését az úgynevezett *portus*³¹ fejlődésnek tulajdonította, amely Északnyugat-Franciaország és Dél-Flandria városai körül zajlott le. De ez a fejlődés abból állt, hogy a kereskedők ténylegesen letelepedtek a külvárosokban, a városfalakon kívül. Maga a „portus” szó a latin „portare” szóból származik, és átrakodó helyet jelöl, ahol az árut elraktározták és őrizték, és amely kereskedők számára letelepülési lehetőséget jelentett. Ilyen helyek leginkább vízutak mellett voltak, és azokhoz a városokhoz tartoztak, amelyekben kívül a kereskedők téli tartózkodási helyet találtak. Ezekről a kereskedőtelepülésekről állítja Pirene, hogy végül hozzájárultak a város felnövekedéséhez, akár „bourg” volt az, akár „cité”.

E népes települések és az *emporiumok* között alig vagy egyáltalán nem volt közös vonás, hiszen az *emporiumok* zömmel beépületlen térségek voltak. Pirene portusának kereskedői a portus lakosaivá váltak, míg a mi kapunkat bennszülöttek lakják, nem idegenek. A középkori törvény a kereskedőt nem aszerint nyilvánította lakosnak, ahol született vagy időnként kereskedett, hanem ahol meghalt, *ubi mercatores moriantur*.

3. A gyarmatosítás előtti korban nem a piacterek, hanem a kereskedelmi kapuk voltak a világgazdaság fejlődési pontjai.

Anne M. Chapman kiváló tanulmánya a hódítás előtti Közép-Amerikáról³² tudomásunk szerint az egyetlen feldolgozása egy kicsiny kereskedelmi kapukkal sűrűn telezsört, nagy földrajzi területnek. Két szomszédos közép-amerikai kereskedőbirodalom, az azték és a maya között nagy terület helyezkedett el tele szárazföldi víziutakkal, ahol törzsi közösségek éltek, ahol falvak tucatjai fejlődtek kereskedelmi kapukká. A kereskedők ott találkoztak, hogy lebonyolítsák ügyleteiket.

Igy a közép-amerikai kereskedelmi kapuk élénk szerepet játszottak az azték–maya kereskedelemben. Víziutak sűrű hálójá — folyók, tavak, a Mexikói-öböl lagúnái — volt sok náhuatl³³ és chontal³⁴ nyelvet beszélő törzs telephelye, amely a hosszú távú státus-kereskedők, mexikói *pochtekák*³⁵ és maya *ppolomok*³⁶ találkozóhelyéül szolgált. Kiemelkedő volt Chicalango³⁷ a Términos-lagúnában. A területet északnyugat és északkelet hatalmainak közös érdeke semlegesítette. A hely előnyei a víziutak bőséghől származtak, amelyek közül egyeek párhuzamosan futottak a tengerrel, a nyugati hegyek pedig a part felé bocsátották folyóikat, esónakok és pirogok segítségével kötve össze a szárazföld belsejében levő területeket (mint pl. Acalán)³⁸ a lagúnákkal. A kereskedelmi kapu raktárakkal volt felszerelve, és olyan lakossággal bírt, amely értett a fuvarozáshoz, és az áruk kezeléséhez. Tudniillik egyik fél hosszú távú kereskedői sem laktak helyben,³⁹ hanem inkább az északról vándorló nyugati és keleti karavánok vezetői voltak. A fejlett szállítóeszközökön kívül még kakaóbab-ültetvények is voltak ott⁴⁰ — a kakaóbab a hosszú távú kereskedelemben mint kurrens pénz szolgált, melyből minden idegen igyekezett szerezni magának. Vannak bizonyítékok arra, hogy a mexikói birodalom semlegesítő politikát gyakorolt, és minden nyilvánvaló fenntarthatóságot elkerült Chicalango felett, valószínűleg azért, hogy ne ijessze e a helyi embereket, akik attól félhettek, hogy a hadsereg rövid úton elrabolja őket.⁴¹

Több, mint egy évszázaddal később Nyugat-Afrika guineai partján megjelent egy később világhíressé váló kereskedelmi kapu: Whydah rabszolgakikötője.⁴² Politikailag semleges, nyílt kikötő volt, amely adminisztratív módszerekkel passzív kereskedelmet folytatott az összes európai nagyhatalommal. 1727-ben Dahomey legyőzte Whydah-t, területét bekebelezte, kereskedelmét fenntarthatósága alá rendelte.

Ami a gyarmatosítás előtti Ázsiát illeti, kifejlett kereskedelmi kaput találunk India malabári partjain és az Indiai-óceán más részein. Nagy többségük független kis állam. Csak a parti városokat számolva Sandaburtól (volt portugál Goa) Calicutig és Quilonig (Kawlam) több, mint egy tucat kereskedelmi kapu virágzott a XIV. századtól kezdve.⁴³ A malabári városok három szempontból különböztek az eddig említett kereskedelmi kapuktól. Semmilyen állami haszon nem keletkezett, más szóval: maga a város nem kereskedett. Az állam érdekei csupán kincstáriak voltak, vámra, kikötődíjra és más hasonló jövedelmi forrásokra korlátozódtak. Másodszor, a kereskedelem adminisztrációja nem uniformizált mintá szerint folyt, mivel egyaránt sűrített

magába versenyvonásokat és bizonyos ragaszkodást a törvény megállapította árákhoz. Harmadszor: a tranzakciók motivációja részben kollektív (céhok), részben egyéni: mindkét esetben a kereskedők hangulata, akár hinduk voltak, akár muzulmánok, azt tükrözte, hogy státusuk vallási hovatartozásukon alapult.

Az eddig említett kereskedelmi kapuk politikai-gazdasági jellegükben is különböztek egymástól. Aszerint lehet különbséget tenni közöttük, hogy független államként funkcionáltak-e (Ugarit, Al-Mina, Sidon, Tirusz, Whydah első korszakában) vagy egy másik birodalom birtokában voltak (Whydah 1727 után). A kereskedelmi kapu semlegességért a mögöttes hatalmak meggyőzése (Ugarit és Al-Mina), a kereskedő hatalmak konzenzusa (Whydah) vagy a kereskedelmi kapu saját tengeri orsóje (Tirusz) szavatolhatott. Végül, bár az esetek többségében a kereskedelmi kapu a tengerentúli kereskedelem felé orientálódott, előfordult a ritkábbik eset is, amikor csak szárazföldi kereskedelemről volt szó (Chicalango).

Sui generis kereskedelmi kapu volt, úgy tűnik, a babiloni *kar*. Ahogy már előbb említettem, folyóparti kikötő volt ez, még mindig nem teljesen tisztázott, milyen gazdasági szervezettel. Semmiféle archeológiai maradványt nem találtak, de üzleti dokumentumok bőségesen bizonyítják széles körű elterjedtségét. Most, hogy kétségek merültek fel a piacrendszer mezopotámiai létezését illetően, a *kar* várhatóan az asszirológusok érdeklődésének középpontjába került. Az antikvitás történetészei is tudatára jöttek a ténynek: Görögország gazdaságtörténet-írása szorosan arra a feltevésre épült, hogy a görög kereskedelmi intézmények keletről származnak. Ha a mi interpretációnk a lényeknek megfelelőnek bizonyul, és a babiloni gazdasági élet nem alapult piacrendszeren, az a kérdés merül fel, „honnan, hogyan és mikortól eredeztetethető a piaci kereskedelem, a fluktuáló ár, a haszon- és veszteség-elszámolások, az üzlet kereskedelmi módszerei, a kereskedő osztályok és a piac szervezte gazdaság összes tartozékai? Rájöhetünk, hogy a piaci kereskedelem története ezer évvel visszafelé és több hosszúsági fokkal nyugatra tolódott: az i. e. első évezred Ioniájába és Görögországába.”⁴⁴

4. A hagyományos feltételezés, hogy a babiloni kultúra és társadalom kereskedelmi jellegű volt, Hammurabi törvényének felfedezése (1902) óta axiomatikus státust nyert. Ennek alapjául egy profit-motívum által vezérelt gazdasági élet elképzelése szolgált. A nyereséget árkülönbözet hozta létre, és a gazdaságot fluktuáló árak irányítják.

Azok a kétségek, amelyeknek először Paul Koschaker⁴⁵ adott hangot 1942-ben, az ötvenes évek végén merültek fel újra.⁴⁶ Az érdeklődés gyújtópontjában a *tamkarum* állt, a kereskedelem központi alakja meg az agyagtáblák ezerein lejegyzett árak eredete és természete; a különböző pénznemek és pénzhasználatok és végül azoknak az akkád terminusoknak a pontos jelentése, amelyeket különböző kontextusokban mint „piacot”, illetve „piacletet” fordítottak.

Közös munkánkban (Trade and Market in the Early Empires, 1957) A. Leo Oppenheimmel két különálló esszében amellett érveltünk, hogy az antik közel-keleti városokból hiányzott a piac. Oppenheim így írja le megközelítésünk háttérét:

„A XIX. század reakciója a gondolati sémák ellen magában foglalta a történelmet, a vallást, a nyelvészetet, a szociológiát stb. területét. Ez megtanított bennünket az idegen civilizációk tiszteltére, és önvizsgálati képességeinket is élesítette ezeken a területeken, de ez sajnos nem áll a gazdaságtanra. Itt az episztemológiai tárgyalásmód, akár hagyományos, akár nem, olyan atmoszférát teremtett, amelyben semmilyen más gazdasági rendszert nem lehet megérteni azon kívül, ami Nyugat-Európa látványos gazdasági fejlődéséből nőtt ki a XVIII. század óta. A gazdaságtörténetészek ebből következő attitűdjét, akár a történelmi materializmus, akár a hagyományos liberalizmus alapján állnak, az úgynevezett primitív népek gazdaságának kifejezetten inadekvát kezelése, és az ősi nagy civilizációk gazdasági lényegének teljes semmibevevése jellemzi.”

A probléma új megközelítését kezdte meg a Columbia Egyetem interdiszciplináris kutatócsoportja, és ezt több területen számottevő sikerrel próbálták ki.⁴⁷ Ennek a megközelítésnek alapvető előnye, hogy ellát bennünket egy új fogalomkészlettel,⁴⁸

amelyet arra lehet használni, hogy leírjuk azoknak a változatos és komplex adatoknak nagy részét, amelyeket az asszirológus szemelget ki a gazdasági szövegekből.⁴⁹

Hogy ezt megvilágítsuk, vizsgáljuk meg a piac és a *kar* problémáját Babiloniában. A babilonai városok Oppenheim magyarázata szerint „a valódi városból (*uru*), a külvárosból (*uru. bar. ra*) és a kikötőből (*kar*) álltak. A *piactér hiánya* (kiemelés tőlem. — P. K.) pontosan annyira jellemző a város belső gazdasági struktúrájára, mint annak a bizonyos falon kívüli kerületnek a megléte, amelyet a városközi gazdasági kapcsolatok kikötőjének (*kar*) hívnak.”⁵⁰

Felsoroltam néhány *prima facie* érvet annak a nézetnek a támogatására, hogy Babiloniának nem volt piacrendszere, és valószínűleg a kereskedelem kockázat nélküli formáit gyakorolta egy adminisztratív módszerekkel véghezvitt redistributív rendszer keretében. Egyebek között Hérodotosz egy passzusát hívtam segítségül, amelyet az antikvitás gazdaságtörténetészei gyakorlatilag semmibe vettek. A görög történész, aki valamikor i. e. 470 és i. e. 460 között járt Babilonban, a perzsa háborúk (i. e. 490–480) után írt. Hérodotosz ki akarta emelni a két ellenséges világ, kelet és nyugat találkozását, és ezek összeapása került későbbi kilenc könyve fókuszába. Az élelmiszerpiac vitás újítása napi téma volt akkoriban Athénban. Nem véletlen tehát, hogy Kiroosz, a királyok királya, amikor a spártai követet fogadja Szardeiszben, aki Ionia hellénjeinek ügyébe való beavatkozása ellen protestál, ezt a témát választja. Kiroosz így fordul hozzá: „Soha nem féltém olyan emberektől, akik külön helyet állítottak fel városuk közepén a célból, hogy ott összejöhessenek egymást becsapni és hamisan esküdni.” Kiroosz Hérodotosz szerint „...cél az összes görögöt becsümelte, azért, mert piactereik van, ahol vesznek és eladnak, amely szokás a perzsáknál ismeretlen: soha nem vásárolnak nyitott helyen, nincs egyetlen piactér országukban.”⁵¹

Hérodotosz, mint tudjuk, a birodalmak végzetének okát az uralkodók hübriszében látta. A perzsák sovinszta háborús propagandát folytattak, és Kiroosz utódai a csatamezőn fizettek a polisz harci szellemének alábecsüléséért.

Ami a piactereket illeti, rámutattam az ősi Palesztína fallal körülvett városaiiban a fedetlen területek szinte teljes hiányának archeológiai bizonyítékára⁵² ugyanígy, mint Babilon piac nélküli alaprajzára, amit az Assurbanipal könyvtárában találtak is igazolnak. A számomra elérhető „kappadokiai” táblák fordításával foglalkozó külön tanulmányomban körvonalaztam a *tanúkar* adminisztratív funkcióinak, a piac nélküli kereskedelemnek, az adminisztrált külkereskedelem kockázat nélküli formáinak és az egyezményes kereskedelem más rekvizitumainak feltételezett vázlatát, amely összeegyeztethetőnek tűnt a piac nélküli módszerek pozitulátumával és néhány ismert vitathatatlan ténnyel.⁵³

Már 1925-ben, a „kappadokiai” táblák legelső analizisében, B. Landsberger felhívta arra, a különleges tényre, hogy csak a nyereségre utaltak, a veszteségre nem. Sőt a *tanúkarumot* „közmegebizottnak” (*Treuhänder*) fordította.⁵⁴ Később Koschaker a larsai *tanúkarumot* szintén nem mint privát kereskedőt, hanem mint kereskedelmi tisztviselőt, állami bankárt fogta fel.⁵⁵ Sőt azon gondolkodott, hogy nem lehettek-e inkább államilag rögzítve a larsai halárak, mintsem piaci árak lettek volna.⁵⁶

Végül F. W. Leemans közelítette meg legjobban ezt a pozíciót *Óbabiloniai kereskedők* című művében, amely 1950-ben jelent meg, mindvégig magán-üzletembernek tekintette a *tanúkarumot*.⁵⁷ De 1960-ban megjelent, *Külkereskedelem az óbabiloniai korszakban* című munkájában így ír: „...ha a »piac« szót használjuk, tudnunk kell, hogy nincs semmi bizonyítékunk arra, hogy létezett volna a mi fogalmaink szerinti piac Dél-Mezopotámia ősi városaiiban vagy hogy egyáltalán volt-e »piactér«. Tény, hogy erre sehol nem találunk egy szónyi bizonyítékot sem.” (Vö.: K. Polányi és A. L. Oppenheim *Kereskedelem és piac a korai birodalmakban* című munkájának [1957] II. és III. fejezete.)⁵⁸ Célzást találhatunk itt arra vonatkozólag, hogy Leemans maga is kész a *tanúkarum* tevékenységét illető korábbi nézeteinek revideálására.⁵⁹ Közben R. F. G. Sweet *Pénzek és pénzhatalmak az óbabiloniai periódusban*⁶⁰ című doktori disszertációjában átvizsgálta minden elérhető táblát — körülbelül kétezeröttszázat. Az eredmények az én speciális pénzekre vonatkozó hipotézisemet bizonyították; az árpa fizetésre, az ezüst standardként és más egyenlősített alapvető termények a csere

eszközektént voltak használatosak. Gardin és Garelli,⁶¹ a „kappadokiai” táblákkal foglalkozó, nemrég megjelent tanulmányukban a *karum*-ot olyan személynek írták le, aki azzal foglalkozik, hogy segítse a kereskedőknek ügyeik intézésében, és akinek jövedelme nem a szóban forgó tranzakciók nyereségéből származik, hanem közvetítői díj. Így a szakemberek véleményének trendje az én nézetemhez közelít, azaz a babilonai gazdaság hagyományos piaci interpretációjának kritikájához.

Elérkeztünk ahhoz a ponthoz, ahol történetünk visszatér a *kar*-hoz.

5. A *kar* természetéről fontos ellentmondás merült fel. Leemans⁶² a következő váratlan módon folytatja a deklarációját a piacot jelentő akkád szó hiányáról: „Másképp, bizonyítékunk van arra, hogy az üzleteket gyakran bonyolították a rakparton, ami megfelel annak a ténynek, hogy a víziutak voltak a szállítás fő eszközei. Valószínűleg a rakpart, a *karum* szolgálta ugyanazt a funkciót, amit a piac alsó-Mezopotámiában (kiemelés tőlem. — P. K.). Így a rakparti ár (*kinnu karum ubassu* stb.) az, amit „piaci árnak” kell fordítanunk.”⁶³

Koschakerre hivatkozva (ZA, 1942, p. 159) Leemans hozzátette, hogy az ilyen ár akkor is piaci ár lenne, ha a kormánya rögzítené. F. M. Heichelheim klasszika-filológus egyetértett Leemansszal a *kar* piactermészetét illetően, amely nézetet Leemans majdnem azonos megfogalmazásban előlegezte a *Trade and Market* kötetéről szóló, 1958-ban megjelent kritikájában.⁶⁴

A piac és a piaci szokások, sőt magának a piac szónak újabban felismert hiánysok kérdését kell felvessze az asszirológiában. A *kar* Leemans által javasolt új szerepe legelőször is az elveszett piac rejtélyére kínál esetleges megoldást. De eltekintve attól, hogy nincsenek támogató bizonyítékok, komoly ellenvetések is vannak a *kar* piaci interpretációja ellen. A korai piacokon, akár antropológiailag, akár történetileg fogjuk fel őket, friss élelem általános fogyasztásra való elosztását találjuk a lényegi funkcióknak. A többi között ez a következőket foglalja magában: a hét megszabott napjain tartott piacok, kis pénzügyeségek, mint kauri kagyló, aranypor vagy obulusdarabkák elérhetősége, az asszonyok szerepe az élelem eladásra való előkészítésében, széles körben elterjedt csere vagy közpénz-tranzakciók, ünnepi, törvénykezési és rituális szokások, istenek és oltárok, amelyek megvédik a piac békéjét és szigorúan megszüntetik annak határait, azonkívül piaci személyzet és szabályok a viták rendezésére. Az ilyen dolgok a kultúra legáthatóbb mindennapjaihoz tartoznak, valláson, jogon, irodalmon és köznyelven egyaránt rajtahagyják a nyomukat. Nem létezhetnek észrevétlenül. Leemans mégsem hoz fel semmilyen idevságó bizonyítékot. Amilyen bizonyítékok vannak, azok inkább az alapvető termények nagy tömegben való városközi szállítására utalnak, amely a kormány pénzügyi tisztviselőinek felügyeletével folyt.

Am kétségtelen, hogy a *karum* mint a külkereskedelem szervének, sok közös vonás van a Malabar-parti és Maldive-Archipelagói kereskedelmi kapukkal, amelyeket Ibn Battutah tanulmányozott. A XIV. században a Malabar-parton körülbelül egy tucat parti állam létezett, amelyben a kereskedelmet a szultán és tisztjeinek testülete szabályozta. Legalább egy példa van rá, Fakhanar szultán esete,⁶⁵ hogy egy harminc hadihajónyi flotta biztosította, hogy ne érkezhessen idegen kereskedő a városba anélkül, hogy meg ne álljon a kikötőben, és alá ne vesse magát egy tüzetes vámprocedúrának, a *bandarnak*.⁶⁶ A vámtisztviselők fel voltak hatalmazva arra, hogy saját maguk megállapította árak szerint, mely árak kisebbek is lehetek az áruk értékénél, a rakomány akármekkora részét elvegyék. Az árukat aztán újra eladták a kinstárnak, amely hasznot húzott az ezzel járó jövedelemből. Másképp azonban a kereskedelmi kapu pazarló vendégszeretete tekintélyes kiadásokkal járt, amelyeket a *bandarnak* kellett viselnie. Ez a terminus egyaránt szolgált rakpart vagy kikötő, illetve kinostár, vám vagy raktár jelölésére. A két jelentést azonban összekeverték. A *bandar* törvényének illetékességét tanúsítja Ibn Battutah,⁶⁷ aki másfél évet töltött a Maldive-szigeteken, Malanon, a fő szigeten, ahol hivatala volt. Körülbelül ezer zsoldos állt a királynő szolgálatában, írja. Naponta megjelentek a palotájában, és havonta egyszer kérték a fizetésüket, amelyet rizsben mérték ki számukra a *bandar* raktáraiból. A szó etimológiája⁶⁸ perzsa: rakpart vagy kikötő; ezanszkrit (*bhandāra*):

kinestár, raktár, fészec — meggyőzően támasztja alá azt a nézetet, mely szerint a *bendornak* adminisztratív funkciói voltak a kereskedelmi kapu keretén belül.

A *kar-vita* a görög ókortudomány számára nagyon fontos. Sokáig iratlan törvényként fogadták el, hogy a hellének üzleti életük gyakorlatát a lídek és a föníciaiak közvetítésével örökölték az ősi Keletről, és azt a Tirusznak és Hammurabi törvényének felfedezése óta egész Babiloniának tulajdonított krematiztákkal ösztönzéssel azonosították. Görögországot illetően G. E. M. de Ste Croix⁶⁹ egyáltalán nem értett egyet azzal, hogy én bevallottan későre helyeztem a görög piaci kereskedelem kezdetét: ám úgy tűnik, az új megközelítés konceptuális újításai igen csak elnyerték tetszését. Az ókori Kelet kultúráját illető néhány nyugati prekoncepció megdöntése meg kell hogy hassza a Nyugatot attól a hitétől, hogy egy korai görög piaci kereskedelem civilizációjában van a gyökere; másodsorban, tudományosabb szinten meg kell ingatnia a hagyományos kész válaszokat a görög-római piaci kereskedelemnek egy állítólagos ezeréves ékírásos kereskedő civilizációból való kifejlődését illetőleg. Innen természetesen következik a *kar-vitára* adott asszirológus és klasszicista válaszok ösze-fonódása.⁷⁰ Lecmans *Külkereskedelem az óbabilóniai korszakban* (1960)⁷¹ című munkájáról R. F. G. Seeltel közösen írt kritikánkban kifejeztem a véleményemet, hogy azok a perspektívák, amelyek a *kar-vita* során tártak fel, átfogó érdekel, és további kutatásokat érdemelnek.

JEGYZETEK

1 K. Polanyi, G. M. Arensburg and H. W. Pearson, eds.: *Trade and Market in the Early Empires* (Gleason, Ill.: Free Press and Falcon's Wing Press, 1957). A továbbiakban: *Trade and Market*, II-IV, VII-IX. feje.

2 A. Leeds: „The Port of Trade in Pre-European India as an Ecological and Evolutionary Type.” *Az American Ethnological Society* 8vi gyűlésén bemutatott dolgozat.

3 P. Koschaker: *Zur staatlichen Wirtschaftsverwaltung in altbabylonischer Zeit, insbesondere nach Urkunden in Larsa*. *Zeitschrift für Assyriologie* N. F. Bd. 18 (1914, 47) (1942), 179-80.

4 I. m. 142.

5 I. m. 158.

6 E. Rieu: *Frühgeschichte der europäischen Stadt* (Bonn: Böhrschel Verlag, 1958).

7 K. Lehmann-Hartleben: *Die antiken Thiruanlagen des Mittelmeeres* (Leipzig: Klotz, Bd. 1, 1923), pp. 4 ff.

8 A. M. Chapman: *Port of Trade Enclaves in Aztec and Maya Civilizations*. *Trade and Market*: 114-52.

9 E. Arnold: *A Port of Trade: Whydah on the Guinea Coast*. *Trade and Market*: 154-76. Separation of Trade and Market: *Great Market of Whydah*. *Trade and Market*: 177-87.

10 K. Polanyi: *A. Rotstein közreműködésével: Dahomy and the Slave Trade*. (Kölcserületen.)

11 A. Leeds: *The Port of Trade* p. 4. ff.

12 A. L. Oppenheim: *A Bird's-Eye View of Mesopotamian Economic History*. *Trade and Market*: 80-81.

13 E. E. Revere: „No Man's Coast”: *Ports of Trade in the Eastern Mediterranean*. *Trade and Market*: 58-68.

14 K. Polanyi: *Comparative Treatment of Economic Institutions in Antiquity, with Illustrations from Athens, Mycenae and Alalakh*. *City Inevitable* (Chicago: University of Chicago Press, 1960): 347-46.

15 E. E. Revere: *Ports of Trade in the Eastern Mediterranean* 40-43.

16 I. m. 53. Vö: Cl. Schaeffer: *Ugaritica*, III (Paris, 1956).

17 I. m. 53-54. Vö: Sir Leonard Woolley *A Forgotten Kingdom* (London: Harmondsworth, 1952).

18 I. m. 58-59.

19 I. m. 58-59. Vö: *Résultats* 27.

20 *Hérodote* IV. 188.

21 Az „emporium” szó „nagy kereskedelmi központ” jelentésű későbbi keleti.

22 E. Rieu: *Frühgeschichte* 124. Vö: W. Vogel: *Wil-Orte und Wikingen*, *Bonn. Geschichtsbl.* 60 (1935) P. Röhrig: *Lübeck* (*Hans. Geschichtsbl.*, 67/68 (1942-43); *Magdeburgs Entstehung und die ältere Handels-geschichte*, *Misc. Acad. Berl.* II. 1. (1950), 103-32. H. Planitz: *Frühgeschichte der deutschen Stadt*, *Zschr. Savigny Stifftg., Rechtsgesch.*, Germ. Abt., 67 (1950).

23 E. Rieu: *Frühgeschichte* 50.

24 I. m. 58. Vö: Jankuhn: *Haithabu-Gräber*, 1930-1939.

25 I. m. 59.

26 P. Röhrig: *Lübeck*; Th. Frings: *Wk. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, *Beitr. v. Braune - Paul - Sievers*. Herausgegeben v. Th. Frings, 65 (1941-42) 321-20.

27 P. Röhrig: *Magdeburgs Entstehung*, 128. H. Planitz: *Die deutsche Stadt im Mittelalter* (1954) 54. ff.

28 E. Rieu: *Frühgeschichte* 130. „Die Autorität von Trinius steht hinter der Herleitung von 'vincis'”, l. még a 202. jegyzetet utranot.

29 K. Polanyi: E. Rieu: *Frühgeschichte* (Remenzó) *The Journal of Economic History*, XVII, No. 2 (1957) június, 812.

30 E. Rieu: *Frühgeschichte* 60. „Die Wikingschen Emporien lassen sich allenfalls mit den Emporien vergleichen, die von Ledusan-Hartleben bei vielen antiken Seesiedten nachgewiesen wurden.”

31 „Olyan terület amelyen kereskedni kell szállítottak.”

32 A. M. Chapman: *Port of Trade Enclaves*.

33 I. m. 117-138.

34 I. m.

35 I. m. 120 ff.

36 I. m. 132.

37 I. m. 139-40.

38 I. m. 142-46.

39 I. m. 114.

40 I. m. 134.

41 I. m. 119.

42 E. Arnold: *A Port of Trade*.

43 *The Rebla of Ibn Battuta* (tr. Mahdi Husain, Gaskell's Oriental Series, CXXII, 1953), a 176. oldalán szeriben levő térkép.

44 K. Polanyi: *Marketless Trading in Hammurabi's Time*. *Trade and Market*: 28.

45 P. Koschaker: *Zur staatlichen Wirtschaftsverwaltung* 179: „Meine Ausführungen schließen mit zweifeln und Diskussionen.”

